

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

TRANSCHEGARAVIY GIDRORESURLARDAN BARQAROR FOYDALANISHNING
SIYOSIY-HUQUQIY MEKANIZMLARI VA ULARNING FALSAFIY-MA'NAVIY ASOSLARI

2-IYUN
2026-YIL

Qo'qon shahri,
Qo'qon davlat universiteti

Xalqaro
miqyosda

XALQARO HUQUQ VA FALSAFADA TRANSCHEGARAVIY GIDRORESURLARDAN BARQAROR FOYDALANISH

Nuridinov Turdali Qambarovich

Qo'qon davlat universiteti Tarix kafedrası dotsenti,
Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Haydaraliyev Xushnodbek

Qo'qon davlat universiteti,
Gumanitar fanlar va tillar fakulteti,
Tarix yo'nalishi talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqola transchegaraviy gidroresurlardan (xalqaro daryo va suv havzalaridan) barqaror foydalanishning siyosiy-huquqiy mexanizmlari hamda ularning falsafiy-ma'naviy asoslarini tahlil qiladi. Zamonaviy globallashuv va iqlim o'zgarishi sharoitida suv resurslari xalqaro nizolar manbai va hamkorlik maydoniga aylanganligi, ayniqsa Markaziy Osiyo mintaqasidagi Amudaryo va Sirdaryo havzalaridagi vaziyat chuqur ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Transchegaraviy gidroresurslar, barqaror foydalanish, xalqaro suv huquqi siyosiy-huquqiy mexanizmlar, falsafiy-ma'naviy asoslar, adolatli va oqilona foydalanish, Markaziy Osiyo, suv diplomatiyasi, avlodlararo adolat, ekologik etika, Amudaryo va Sirdaryo havzalari, xalqaro konventsionalar.

Zamonaviy globallashgan dunyoda suv resurslari xalqaro munosabatlarning eng murakkab, strategik va hayotiy muhim masalalaridan biriga aylangan. Ayniqsa, transchegaraviy gidroresurslar — ya'ni bir nechta davlatlar hududidan o'tuvchi daryolar, ko'llar va suv osti suvlari — ko'plab mamlakatlarning suv ta'minoti, oziq-ovqat xavfsizligi, energetika, iqtisodiy rivojlanish va ekologik barqarorligini belgilovchi omil hisoblanadi.

Transchegaraviy suvlar nafaqat iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatga ega, balki potensial nizolar manbai ham bo'lishi mumkin. Jahonda suv tanqisligi kuchayib borayotgan sharoitda, aholining tez o'sishi, iqlim o'zgarishi, qurg'oqchilik va suv talabining ortishi bu resurslar atrofidagi raqobatni keskinlashtirmoqda. Xalqaro tashkilotlarning hisob-kitoblariga ko'ra, transchegaraviy havzalarda yashovchi aholi soni dunyo aholisining yarmidan ortig'ini tashkil etadi. Shu sababli, suvdan adolatli va barqaror foydalanish masalasi BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG 6 — Toza suv va sanitariya) ning markaziy yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Barqaror foydalanish tushunchasi suv resurslarini hozirgi avlodning ehtiyojlarini qondirish bilan birga, kelajak avlodlar huquqlarini ham himoya qilishni nazarda tutadi. Bu ekologik, iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional muvozanatni ta'minlashni talab qiladi. Ushbu jarayonda siyosiy-huquqiy mexanizmlar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular xalqaro hamkorlikni tartibga solish, nizolarni oldini olish, ma'lumot almashishni ta'minlash va adolatli taqsimot tamoyillarini kafolatlashga xizmat qiladi.

Transchegaraviy gidroresurslardan barqaror foydalanish masalasi murakkab siyosiy, huquqiy, iqtisodiy va ekologik o'zaro bog'liqlikni o'z ichiga oladi. Bu jarayonda siyosiy-huquqiy mexanizmlar asosiy rol o'ynaydi, chunki ular davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni tartibga soladi, nizolarni bartaraf etishga yordam beradi va adolatli taqsimot tamoyillarini amalga oshiradi. Shu bilan birga, ushbu mexanizmlar falsafiy-ma'naviy asoslarga tayanadi, ya'ni adolat, mas'uliyat, tabiat bilan uyg'unlik va avlodlararo tenglik g'oyalariga.

Xalqaro huquqda transchegaraviy suv resurslarini boshqarishning asosiy manbalari quyidagilardir: 1966 yilgi Xelsinki qoidolari (International Law Association) — transchegaraviy daryolardan foydalanish bo'yicha birinchi yirik hujjat bo'lib, "adolatli va oqilona foydalanish" [1.] (equitable and reasonable utilization) tamoyilini joriy etdi. Bu tamoyil suvni havza yondashuvi asosida, barcha omillarni (iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik, geografik) hisobga olgan holda taqsimlashni talab qiladi.

1997 yilgi BMTning Xalqaro suv yo'llaridan navigatsiyadan tashqari foydalanish huquqi to'g'risidagi Konventsiyasi (UN Watercourses Convention) — suvdan adolatli foydalanish, "sezilarli zarar yetkazmaslik" [2.] (no significant harm), hamkorlik qilish, ma'lumot almashish va oldindan ogohlantirish tamoyillarini mustahkamlaydi. Konventsiya kelajak avlodlar manfaatlarini hisobga olishni ham ta'kidlaydi.

1992 yilgi BMT Yevropa Iqtisodiy Komissiyasining (UNECE) Transchegaraviy suv yo'llari va xalqaro ko'llarni himoya qilish va ulardan foydalanish to'g'risidagi Konventsiyasi — ekologik himoya, monitoring va institutsional hamkorlikka kuchli e'tibor qaratadi. O'zbekiston 2007 yilda, Qozog'iston va Turkmaniston ham ushbu konventsiyaga qo'shilgan. Bu hujjat Markaziy Osiyo uchun ochiq va amaliy mexanizmlarni taklif etadi.

Mintaqaviy mexanizmlar Markaziy Osiyoda alohida ahamiyatga ega. 1992 yilgi Almaty kelishuvi, Suv xo'jaligi bo'yicha muvofiqlashtirish komissiyasi (ICWC) va Aral dengizini qutqarish xalqaro fondi (IFAS) [3.] kabi tuzilmalar mavjud. Biroq, sovet davridan qolgan kvotalar tizimi va siyosiy ishonchsizlik tufayli bu mexanizmlar to'liq samarali ishlamayapti. Yuqori oqimdagi davlatlar (Qirg'iziston, Tojikiston) gidroenergetika loyihalarini (Rog'un GES va boshqalar) rivojlantirishni, quyi oqimdagi davlatlar (O'zbekiston, Qozog'iston, Turkmaniston) esa qishloq xo'jaligi va ekologik xavfsizlikni birinchi o'ringa qo'yadi. Afg'onistonning Amudaryo havzasidagi faollashuvi qo'shimcha murakkablik yaratmoqda.

Zamonaviy siyosiy mexanizmlar orasida suv diplomatiyasi, birgalikdagi monitoring tizimlari, ma'lumot almashish platformalari va nizolarni hal qilish mexanizmlari (fact-finding commissions) muhimdir. BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG 6) va iqlim o'zgarishi bo'yicha Parij kelishuvi ham ushbu mexanizmlarni qo'llab-quvvatlaydi. O'zbekiston 2020–2030 yillarga mo'ljallangan Suv xo'jaligi konsepsiyasi va "O'zbekiston-2030" [4.] strategiyasida suvni tejash va transchegaraviy hamkorlikni kuchaytirishga alohida e'tibor qaratmoqda.

Siyosiy-huquqiy mexanizmlar faqat qonuniy majburiyatlar emas, balki chuqur falsafiy va axloqiy asoslarga ega: Adolat falsafasi — Aristotelning "har kimga o'z ulushi" tamoyili xalqaro huquqdagi "equitable utilization"da aks etadi. Jon Rawlsning adolat nazariyasi esa zaifroq tomonlar (quyi oqim davlatlari) manfaatlarini himoya qilish zarurligini ta'kidlaydi. Umumiy meros va ekologik etika — suvni "common

heritage of mankind” (insoniyatning umumiy merosi) sifatida ko‘rish. Bu g‘oya Barqaror rivojlanish tamoyillarida va ekologik falsafada (Aldo Leopold, Hans Jonas) o‘z ifodasini topgan. Hans Jonasning “mas’uliyat etikasi” [5.] kelajak avlodlar oldidagi mas’uliyatni markaziy o‘ringa qo‘yadi.

Tabiat bilan uyg‘unlik va gidrosolidarlik — ekologik falsafada inson va tabiat o‘rtasidagi muvozanat (hydrosolidarity) tamoyili taklif etiladi. Bu yondashuv suvni nafaqat resurs, balki ekotizimning ajralmas qismi sifatida ko‘radi. Ushbu falsafiy asoslar huquqiy mexanizmlarni axloqiy majburiyatga aylantiradi va davlatlarni faqat milliy manfaatlar emas, balki umuminsoniy va ekologik mas’uliyat nuqtai nazaridan harakat qilishga undaydi. Asosiy mulohazalardan kelib chiqib, transchegaraviy suv masalasini hal etish uchun xalqaro huquqiy hujjatlarni to‘liq qo‘llash, mintaqaviy institutlarni kuchaytirish va falsafiy-ma’naviy qadriyatlar asosida yangi hamkorlik madaniyatini shakllantirish zarur.

Transchegaraviy gidroresurlardan barqaror foydalanish masalasi zamonaviy xalqaro munosabatlarning eng dolzarb va murakkab masalalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu maqolada tahlil qilinganidek, suv resurslarini adolatli va oqilona taqsimlash, ekologik muvozanatni saqlash hamda kelajak avlodlar manfaatlarini himoya qilish siyosiy-huquqiy mexanizmlar va falsafiy-ma’naviy asoslarning uyg‘unligini talab etadi. Xalqaro huquqning asosiy hujjatlari — 1966 yilgi Xelsinki qoidalari, 1997 yilgi BMTning Xalqaro suv yo‘llaridan foydalanish Konventsiyasi va 1992 yilgi UNECE Transchegaraviy suv konventsiyasi — “adolatli va oqilona foydalanish”, “sezilarli zarar yetkazmaslik” [6.], hamkorlik va ma’lumot almashish tamoyillarini mustahkamladi. Markaziy Osiyo mintaqasida esa ICWC, IFAS kabi institutlar va ikki tomonlama kelishuvlar mavjud bo‘lishiga qaramay, sovet davridan qolgan mexanizmlar, iqlim o‘zgarishi, aholining o‘sishi va yangi suv talablari Falsafiy-ma’naviy asoslar esa ushbu huquqiy mexanizmlarga chuqur axloqiy mazmun beradi. Adolat falsafasi (Aristotel, Rawls), ekologik etika (Hans Jonasning mas’uliyat etikasi), umumiy meros tamoyili va diniy qadriyatlar (Islomda suvning umumiy mulk sifatidagi maqomi) [7.] suvni nafaqat iqtisodiy resurs, balki hayot manbai va insoniyatning umumiy boyligi sifatida ko‘rishga undaydi. Bu qarashlar avlodlararo adolat va tabiat bilan uyg‘unlik tamoyillarini kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, transchegaraviy suv masalasini hal etish faqat texnik yoki huquqiy choralar bilan cheklanmaydi. U siyosiy iroda, mintaqaviy ishonchni mustahkamlash va yangi hamkorlik madaniyatini shakllantirishni talab qiladi. O‘zbekiston kabi davlatlar uchun xalqaro konventsiyalarga faol qo‘shilish, suv diplomatiyasini rivojlantirish, birgalikdagi monitoring tizimlarini yaratish va suvni tejash texnologiyalarini joriy etish strategik ahamiyatga ega. Faqat shu yo‘l bilan suv nizolarini oldini olish, ekologik barqarorlikni ta’minlash, mintaqaviy tinchlikni mustahkamlash va Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish mumkin. Suv — hayot manbai bo‘lib, u insoniyatning umumiy mas’uliyati va kelajak avlodlar oldidagi eng muhim majburiyatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes (UNECE Water Convention, 1992). Helsinki Rules on the Uses of the Waters of International Rivers (1966).

2. Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses (1997).
3. Qaderi, F. The U.N. Water Conventions in the Amu River Basin. Stanford Journal of International Law, 2024. UNECE. Transboundary Water Cooperation in Central Asia: The Role of International Water Law. Geneva, 2023–2025.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti administratsiyasi va Vazirlar Mahkamasi qarorlari: Suv xo‘jaligi konsepsiyasi (2020–2030).
5. Rahaman, M.M. Principles of Transboundary Water Resources Management in Central Asia. Water International, 2012.
6. Paisley, R.K. International Watercourses, International Water Law and Central Asia. 2018.
7. Makhamataminovich, M.M. International Legal Foundations for the Use of Transboundary Water Resources. CAJSSH, 2025.